

Janina Kamińska

Uniwersytet Warszawski, Polska*

E-mail: j.kaminska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-4674-8669

Andrzej Jaczewski, Profesor Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego – jakim Go pamiętam...^{**}

Summary

ANDRZEJ JACZEWSKI, PROFESSOR OF THE FACULTY OF EDUCATION AT THE UNIVERSITY OF WARSAW – AS I REMEMBER HIM...^{**}

This article is devoted to an outline of the research and teaching activity of Professor Andrzej Jaczewski (1929–2020) at the Faculty of Education of the University of Warsaw. The author describes his commitment to lectures on school hygiene and extending the educational programme of educators to include sexology issues, as well as the creation of the Department of Biomedical Foundations of Development and Sexology at the Faculty of Education of the University of Warsaw. The author of the article presents Prof. Jaczewski's publication achievements and his activity as vice-dean of the Faculty of Education, as well as his contribution to the organisation of cooperation with the University of Cologne. The text is enhanced with the author's memories of Prof. Jaczewski from the 1980s, when the author was a student.

Keywords: Andrzej Jaczewski, Faculty of Education, University of Warsaw, Department of Biomedical Foundations of Development and Sexology

red. Paulina Marchlik

Profesor Andrzej Jaczewski (1929–2020) urodził się w Piastowie koło Warszawy. Jego rodzice – Stefan Jaczewski i Maria ze Świątkowskich Jaczewska byli nauczycielami. Młodość Profesora przypadła na czas II wojny światowej. Podczas

---

* Adres: Wydział Pedagogiczny, ul. Mokotowska 16/20, 00-561 Warszawa

** Finansowanie publikacji: Uniwersytet Warszawski

jej trwania kształcił się na tajnych kompletach i należał do Szarych Szeregów pełniąc funkcję zastępowego, a następnie drużynowego. Ten związek z harcerstwem wyraźnie wpłynął na kształtowanie jego osobowości. Silny związek z organizacją skłonił Go do odbudowywania harcerstwa po wojnie i także działalności podziemnej. Mimo prześladowań i aresztowania pozostał harcerzem, czuł się nim do końca życia (Nawrocki, 2019, s. 179–182; Wojtycza, 2019, s. 18).

Po wojnie rozpoczął studia medyczne w Akademii Medycznej w Warszawie, a po ich ukończeniu w 1952 r. specjalizował się w pediatrii pod kierunkiem prof. Władysława Szenajcha (1879–1964) – twórcy i pierwszego kierownika Katedry Propedeutyki Pediatrii AM, który zainteresował Andrzeja Jaczewskiego także medycyną szkolną i powierzył mu kierowanie Zakładem Medycyny Szkolnej¹. Wówczas rozpoczął badania nad rozwojem dzieci i młodzieży oraz utworzył pierwszy szkolny gabinet lekarski w Liceum Ogólnokształcącym im. Joachima Lelewela w Warszawie (Pamiętnik, 2004, s. 35; Radomski, 2019, s. 105; Wojtycza, 2019, s. 19–20).

W latach 60. XX w. Andrzej Jaczewski rozpoczął pracę na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Do pracy zachęcił Go prof. Klemens Sokal (1887–1974), lekarz pediatra, specjalista higieny szkolnej, który wykładał ten przedmiot na studiach pedagogicznych, a także w Akademii Medycznej w Warszawie. Profesor Sokal zainteresował się zagadnieniami higieny szkolnej podczas studiów na uniwersytetach we Lwowie, Monachium i Wiedniu (<https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/klemens-sokal,55695.html>). Tę pasję przekazał też Andrzejowi Jaczewskiemu. I ten właśnie obszar stał się wiodący w początkach pracy uniwersyteckiej młodego Jaczewskiego. Wykładał higienę szkolną i prowadził ćwiczenia z tego przedmiotu na studiach dziennych i zaocznych (Skład osobowy, 1963, s. 116; Izdebski, 2004, s. 54).

Warto wspomnieć, że higiena szkolna była w programie studiów pedagogicznych od początku funkcjonowania kierunku pedagogicznego na Uniwersytecie Warszawskim, w Seminarium Pedagogiki i Organizacji Szkolnictwa. Pierwszym wykładowcą był lekarz dr Marcin Kacprzak (1888–1968), dyrektor Państwowego Zakładu Higieny, autor publikacji z zakresu medycyny, w tym dotyczące higieny szkolnej (Kamińska, 2004, s. 9; Pamiętnik, 2004, s. 10).

Wykłady dr. Jaczewskiego cieszyły się ogromnym zainteresowaniem. Jak sam wspominał „przychodziło na nie wielu studentów” (Izdebski, 2004, s. 54).

---

¹ Warto zaznaczyć, że w 2003 r. Profesor Andrzej Jaczewski otrzymał medal im. Prof. Władysława Szenajcha, który jest przyznawany przez Dziecięcy Szpital Kliniczny przy ul. Działdowskiej w Warszawie dla szczególnie zasłużonych pediatrów. Zob. Pamiętnik, 2004, s. 36.

Cenną inicjatywą doktora był udział studentów podczas badań w gabinecie lekarskim. Dzięki tej praktyce mogli zapewne poznać wiele chorób wieku dziecięcego, ale przede wszystkim obserwować rozwój fizyczny dziecka. Wówczas przy braku podręczników akademickich była to wiedza bezcenna. I właśnie ten brak skłonił Andrzeja Jaczewskiego do przygotowania tej ważnej pomocy. W 1964 r. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego opublikowały część pierwszą *Higieny szkolnej. Higiena rozwojowa wieku szkolnego*. W niedługim czasie w 1968 r., ukazała się jego kolejna praca *Higiena szkolna – podręcznik dla studentów studiów nauczycielskich* (Jaczewski, 1968; Jaczewski, 2019, s. 42).

Andrzej Jaczewski widział jednak potrzebę rozszerzenia problematyki przedmiotu higiena szkolna o zagadnienia związane z pediatrią, psychiatrią i szeroko rozumianym rozwojem dziecka w wieku szkolnym, a przede wszystkim w okresie dojrzewania. Z czasem włączył problematykę wychowania seksualnego, którą uważał za niezwykle ważną nie tylko w przygotowaniu pedagogów i nauczycieli, ale także w wzbogaceniu wiedzy dzieci i młodzieży oraz rodziców. Wydawał kolejne prace, które omawiały zagadnienia rozwoju, a przede wszystkim dojrzewania i potrzeb tego wieku. Były to m.in. *O chłopcach dla chłopców* (liczne wydania 1986, 1990, 2004), *Książka dla chłopców* (1998, 1999), *Nasze dzieci dorastają – rady dla rodziców i wychowawców* (1998), *Erotyzm dzieci i młodzieży* (1970, 1973); *Kultura seksualna młodzieży* (1979); *O dziewczętach dla dziewcząt* (współautorstwo z Wandą Kobyłęcką, wiele wydań: 1987, 1991, 2003, 2010).

Na potrzeby kształcenia pedagogów w 1979 r., wspólnie z Krystyną Dłużniewską, Napoleonem Wolańskim i Lechem Zdunkiewiczem, przygotował podręcznik *Biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania*. Uznał jednak, że teksty w nim zawarte są zbyt trudne dla studentów, którzy, wybierając studia humanistyczne, mają dość ogólną wiedzę z biologii. Poszukiwał więc nowego, prostszego ujęcia. Wokół idei opracowania nowego podręcznika skupił grono specjalistów z zakresu medycyny i pedagogiki. Rezultatem tej współpracy był podręcznik pod jego redakcją *Biologiczne i medyczne podstawy rozwoju i wychowania – podręcznik dla studentów uczelni pedagogicznych* (1993, 2001, 2003, 2005).

Andrzej Jaczewski włączył się też w aktywność naukową, dydaktyczną oraz organizacyjną Wydziału Pedagogicznego UW. W 1981 r. został prodziekanem ds. studiów dziennych i objął kierownictwo nowoutworzonej Katedry Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania. Funkcję prodziekana pełnił przez dwie kadencje, do 1987 r. Jako prodziekan był zawsze przychylny studentom i wspierał ich aktywność. Nawiązał także współpracę z Uniwersytetem w Kolonii, głównie w zakresie problematyki edukacji seksualnej (Jaczewski, 2015, s. 188–198).

Katedrą Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania kierował do chwili przejścia na emeryturę, czyli do stycznia 1997 r. (Protokół 8.01.1991, s. 4; Protokół 19.10.1993, s. 2; Skład osobowy 1993/1994, s. 161; Protokół 25.02.1997, s. 3; Kamińska 2016, s. 26; Wojnarowska, 2016, s. 132). Wówczas problematyka higieny szkolnej była sukcesywnie poszerzona o zagadnienia wychowania seksualnego. Znalazło to swój wyraz w treściach wykładów i ćwiczeń z biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania, jak również w podejmowanej problematyce badawczej. Znaczne osiągnięcia i dorobek naukowy w zakresie biomedyki doc. dr. hab. Andrzeja Jaczewskiego zaowocował uzyskaniem 29 listopada 1989 r. tytułu profesora.

Profesor Jaczewski skupił wokół siebie uczniów, których przygotowywał do podejmowania prac badawczych. Pod jego kierunkiem doktoraty uzyskali: Adam Grodzki na podstawie rozprawy *Wychowawcze, kulturowe i psychospołeczne uwarunkowania życia seksualnego kobiet oraz ich rozwój erotyczny na przestrzeni ostatnich 25 lat* (1990), Mirosław Huszcz, który przygotował pracę *Edukacja seksualna dzieci w wieku wczesnoszkolnym na przykładzie klasy III szkoły podstawowej. Stan i potrzeby* (1990); Zbigniew Izdebski na podstawie pracy *Zmiany w obyczajowości seksualnej młodzieży a problemy wychowania seksualnego* (1993); Krystyna Komosińska, *Młodzież wobec epidemii HIV/AIDS. Problemy pedagogiczne grupy młodzieży wiejskiej nie uczącej się i nie pracującej* (1998); Alicja Długolecka, która opracowała *Rozwój psychoseksualny kobiet zorientowanych homoseksualnie w perspektywie pedagogicznej* (2002) i Michał Korbielak na podstawie rozprawy *Nauczanie biologii człowieka w polskim gimnazjum* (2008).

Jak widać uczniowie Profesora podejmowali głównie zagadnienia seksuologiczne. Wspólnie wydawali też książki. W 1986 r. wznowił *Wybrane problemy seksuologii i chorób wenerycznych*, pod red. Andrzeja Stapińskiego (wcześniejsze wydania w: 1973, 1974, 1977), a w 1994 r. wraz z Adamem Grodzkim i Zbigniewem Izdebskim Profesor opublikował *Przemiany obyczajowości seksualnej młodzieży (studia z pedagogiki seksualnej)*. Kierowanie katedrą i badaniami był czasem intensywnego rozwoju dyscypliny, a także pracy naukowej. Profesor Jaczewski włączał swoich uczniów w badawcze prace zespołowe, które koncentrowały się m.in. na prawidłowościach okresu dojrzewania, uświadamianiu seksualnym, roli rodziny w wychowaniu seksualnym, rozwojem psychoseksualnym, antykoncepcją (Izdebski, 2019, s. 32–38).

Podjęcie zagadnień seksuologicznych zainspirowało Profesora do otwarcia na Wydziale Pedagogicznym w 1993 r. Podyplomowych Studiów Wychowania Seksualnego, którymi kierował, a które funkcjonują do dziś (Protokół 19.10.1993, s. 4; Protokół 14.10.1996, s. 6; Protokół 22.10.1996, s. 6). Ich kierownikiem

jest obecnie prof. Zbigniew Izdebski – uczeń Andrzeja Jaczewskiego. Wieloletnia współpraca Andrzeja Jaczewskiego z Izdebskim zaowocowała wspólnymi ważnymi publikacjami, takimi jak: *Kocha, lubi, szanuje – wychowanie do życia w rodzinie* (1999); *Tajemnica inicjacji seksualnej – zanim powiesz tak* (2002, 2003).

* * *

W 1981 r. rozpoczęłam studia na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Wydział mieścił się na Mokotowie, w Dolince Służewskiej, przy ulicy Szturmowej. Powszechnie nazywaliśmy to miejsce „Smyczkami” z racji bliskości ulicy Smyczkowej. Pamiętam jak z przejściem wczytywałam się w plan zajęć mojej grupy. Wówczas plan był wywieszany w hallu głównym, na tablicy, po prawej stronie od wejścia. Na kartce pokrytej rubrykami, pismem odręcznym wpisane były dni, godziny i przedmioty: wstęp do pedagogiki, historia filozofii, psychologia i... biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania. Ten przedmiot wzbudził moją szczególną uwagę, gdyż – poza historią – zawsze byłam zainteresowana naukami przyrodniczymi i medycyną. Kiedy zobaczyłam nazwę przedmiotu, poczułam, że to będą zajęcia interesujące. Gdy odczytałam nazwisko prowadzącego wykłady: doc. dr hab. Andrzej Jaczewski – wiedziałam, że spotkam autora niezwykle poczytnych książek: *O dziewczętach dla dziewcząt*, *O chłopcach dla chłopców*. Z utęsknieniem czekałam na pierwszy wykład z biomedyki – bo tak wszyscy nazywali ten przedmiot (i tak się mówi do dziś). Nie zawiodłam się! Wykład był wspaniały. Doc. Jaczewski mówił o okresach rozwojowych dziecka w sposób niezwykle ciekawy, a omawiane treści potwierdzał autentycznymi przypadkami pacjentów z własnej praktyki lekarskiej. Trzeba przyznać, że sala wykładowa na Smyczkach pękała w szwach. Zapewne wszyscy chcieli zobaczyć znanego Jaczewskiego, posłuchać co mówi, bo przecież najbardziej znany był z problematyki seksuologicznej – tematu tabu. I myślę, że też się nie zawiedli. Nie wiedzieć kiedy minęło 1,5 godziny wykładu... Kolejne wykłady gromadziły wszystkich studentów z roku. Profesor Jaczewski zawsze mówił zajmująco – bez kartki, bez notatek, dość cichym głosem. I ten Jego zwrot: „Proszę Was...” niewątpliwie zbliżał nas do Profesora. Czułam, że traktuje nas jako osoby bardzo dorosłe, dojrzałe, przed którymi tyle wyzwań życiowych i pracy pedagogicznej.

Kolejne spotkanie z doc. Jaczewskim, po wykładzie, miało miejsce podczas pierwszych ćwiczeń z biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania. W planie studiów widniało nazwisko dr. Jerzego Oleszkiewicza. Do sali wszedł dr Jerzy Oleszkiewicz, ale nie sam – doktora przedstawił doc. Jaczewski. Zdaje się, że

to był pierwszy rok pracy dr. Oleszkiewicza na Wydziale Pedagogicznym. Jak dowiedzieliśmy się z prezentacji Jaczewskiego – dr Oleszkiewicz był pediatrą, doktorem nauk medycznych, który pracował w szpitalu dziecięcym w Dziekanowie Leśnym. Zajęcia z dr. Oleszkiewiczem były też niezwykle ciekawe. Doc. Jaczewski wiedział zapewne, że powierzenie zajęć na uczelni tak znakomitemu doktorowi będzie korzystne w kształceniu pedagogów. Istotnie z wielką sympatią wspominam te zajęcia. A o śmieciowym jedzeniu i roli magnezu w życiu pamiętam do dziś.

Początek moich studiów przypadał na czas strajków studenckich w 1981 r. Strajk rozpoczął się już w połowie października. Wówczas na Smyczkach nie mogliśmy prowadzić strajku okupacyjnego – tak, jak studenci w kampusie głównym przy Krakowskim Przedmieściu. Ograniczenie wynikało z przepisów przeciwpożarowych. Strajkowaliśmy więc rotacyjnie. Dość szybko, bo 17 października 1981 r., nasz samorząd studencki z Jerzym Markiem na czele – dziś doktorem, adiunktem na Wydziale Pedagogicznym – uruchomił wszechnicę. I to był strzał w dziesiątkę. Wówczas mieliśmy okazję spotkać się i posłuchać znakomitych ludzi głównie podziemia „Solidarności”, m.in.: Władysława Bartoszewskiego, Jana Józefa Lipskiego, Adama Michnika, Daniela Passenta, Tadeusza Rossa, Józefa Rybickiego, ale też wysłuchać wykładów znakomitych osób ze świata nauki i kultury. Jeden z pierwszych wykładów wygłosił Andrzej Jaczewski. Wówczas poznaliśmy jego zakorzenie – w harcerstwie. Był harcerzem Szarych Szeregów, należał do władz ZHP i Kręgu Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego. Wykład na wszechnicy dotyczył rozwoju harcerstwa po 1945 r. – trudnym okresie budowania Polski po II wojnie światowej, wpływów ideologicznych i indoktrynacji. I właśnie na fali tego fermentu, w 1949 r., Andrzej Jaczewski został usunięty z ZHP (Wojtycza, 2019, s. 19).

Warto też wspomnieć, że wśród wykładowców wszechnicy była także dr Michalina Wisłocka, znana wówczas ginekolog, autorka niezwykle poczytnej *Sztuki kochania* – książki, która była nie do zdobycia, którą powielano w jakichś dziwny sposób, na dziwnym papierze i sprzedawano na bazarach. Książka otrzymała pozytywną recenzję doc. Andrzeja Jaczewskiego (Szołajski, 2017, s. 146). To spotkanie zapadło mi w pamięć. Dr Wisłocka mówiła dużo na temat swojej książki, ale też apelowała do nas, młodych, o to, abyśmy nie marnowali lat, abyśmy studiowali, ale też abyśmy świadomie podchodzili do spraw inicjacji seksualnej i antykoncepcji. To były ważne sprawy, których pewnie wówczas – słuchając Wisłockiej – nie uświadamialiśmy sobie w całej pełni.

Strajk się zakończył wraz z ogłoszeniem stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. Zawieszono zostały zajęcia na UW, a ich wznowienie nastąpiło dopiero w lutym

1982 r. Mimo trudnych warunków stanu wojennego i jakiejś dziwnej atmosfery (stan wojenny trwał do lipca 1983 r., a wcześniej został zawieszony) zajęcia się odbywały – te z biomedyki także. W czerwcu rozpoczęła się też pierwsza w moim studenckim życiu sesja egzaminacyjna. A pierwszy egzamin, jaki zdałam był właśnie z biomedyki u Jaczewskiego – egzamin ustny. Na tzw. giełdzie mówiło się, że egzamin zdaje się łatwo, ale na pewno trzeba mieć wiedzę i być przygotowanym. Pamiętam, że Profesor miał zwyczaj zapraszać na egzamin 4–5 osób i wówczas zadawał pytania każdej osobie – to było zwykle jedno obszernie zagadnienie, które dawało szansę na szersze omówienie. Potem ew. padały dodatkowe pytania. Mój egzamin właśnie tak wyglądał. Byłam w grupie (chyba) pięciu osób. Pytania mi podeszły – pamiętam, że mówiłam o roli hormonów w rozwoju dzieci i młodzieży. Moja przyjaciółka „rozłożyła” się na okresie dorastania – niestety miała poprawkę. Ja wyszłam zwycięsko – dostałam ocenę bardzo dobrą. Dziś z dumą wertuję kartki w indeksie i cieszę się, że mam wpis od Profesora Jaczewskiego.

Gdy zaczynałam studia od roku 1981/1982, doc. Jaczewski był prodziekanem ds. studenckich na Wydziale. Przypominam sobie, że chwaliliśmy sobie ten wybór. Z Andrzejem Jaczewskim można było porozmawiać i uzyskiwało się pomoc. Czasami też student wychodził od Profesora z podpisanym podaniem i... z „elegancką” pastą do zębów lub innym środkiem higienicznym (np. mydłem), które Profesor przywoził z Niemiec w ogromnej ilości. Zapewne dziś takie prezenty budzą zdziwienie, ale w tamtym czasie były to towary luksusowe i deficytowe (!) – z uwagi na „chwilowe, przejściowe trudności”, jak głosiła oficjalna propaganda państwowa.

Kolejne spotkania z Profesorem, jakie pamiętam, miały miejsce już w okresie mojej pracy na Wydziale Pedagogicznym. Andrzej Jaczewski często pojawiał się w pokoju historyków wychowania na Smyczkach i rozmawiał z doc. dr hab. Ireną Szybiak – wówczas dziekan Wydziału Pedagogicznego. Był zawsze pogodnym i uśmiechniętym człowiekiem. Gdy byłam w ciąży Profesor interesował się moim stanem i pytał, czy dobrze się czuję. Było to niezwykle miłe.

Profesor Andrzej Jaczewski pozostanie w mojej pamięci jako świetny, merytoryczny wykładowca, który zachęcał do samodzielnych studiów i refleksji. Był też dobrym i empatycznym człowiekiem. Zachowam w pamięci Jego wykłady o rozwoju dziecka, ale nade wszystko Jego ciepło i uśmiech.

Dziękuję, Profesorze! To było niezwykle ważne spotkać Pana na mojej drodze studenckiej i zawodowej, na Wydziale Pedagogicznym UW. Pozostanie Pan na zawsze w mojej pamięci.

References

- Izdebski, Z. (2004). Wywiad z Profesorem Andrzejem Jaczewskim. W: J. Kamińska (red.), *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Izdebski, Z. (2019). Pionierskie badania Andrzeja Jaczewskiego – ich kontynuacja i kontynuatorzy. Od seksuologii rozwojowej do seksuologii społecznej i pedagogiki seksualnej. W: J. Wojtycza (red.), *O harmonijny rozwój człowieka. Myśl pedagogiczna Profesora Andrzeja Jaczewskiego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Jaczewski, A. (2001). *Biologiczne i medyczne podstawy rozwoju i wychowania – podręcznik dla studentów uczelni pedagogicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Jaczewski, A. (2019). Czy powrót lekarzy do szkół jest realny? W: J. Wojtycza (red.), *O harmonijny rozwój człowieka. Myśl pedagogiczna Profesora Andrzeja Jaczewskiego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Jaczewski, A. (1970). *Erotyzm dzieci i młodzieży*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jaczewski, A. (1964). *Higiena szkolna. Cz. 1: Higiena rozwojowa wieku szkolnego*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Jaczewski, A. (1968). *Higiena szkolna – podręcznik dla studentów studiów nauczycielskich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jaczewski, A. (1998). *Książka dla chłopców*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie.
- Jaczewski, A. (1979). *Kultura seksualna młodzieży*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.
- Jaczewski, A. (1986). *O chłopcach dla chłopców*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Jaczewski, A. (2014). *Seksualność dzieci i młodzieży – półwieku badań i refleksji*. Warszawa: Difin.
- Jaczewski, A. (2015). Współpraca moja i Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego z Uniwersytetem w Kolonii. *Kwartalnik Pedagogiczny*, nr 3, 188–198.
- Jaczewski, A., Grodzki, A., Izdebski, Z. (1994). *Przemiany obyczajowości seksualnej młodzieży (studia z pedagogiki seksualnej)*. Warszawa: Spółka Wydawnicza TERRA.
- Kamińska, J. (2004). Dzieje Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego. Zarys. W: J. Kamińska (red.), *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Klemens Sokal. Pobrane z: Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstanczebiogramy/klemens-sokal.55695.html> [otwarty 10.11.2020].
- Nawrocki, J. J. (2019). Andrzej Jaczewski, Harcerstwu zawdzięcza bardzo wiele... [Fundacja Wczoraj i Dziś, Kraków 2018, 214 s.]. W: J. Wojtycza (red.), *O harmonijny rozwój człowieka. Myśl pedagogiczna Profesora Andrzeja Jaczewskiego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Pamiętnik Jubileuszu 50-lecia absolwentów Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej (2004), pr. zb. Warszawa: Akademia Medyczna.
- Perzanowski, T. (2019). Dorobek pedagogiczny Profesora Andrzeja Jaczewskiego. W: J. Wojtycza (red.), *O harmonijny rozwój człowieka. Myśl pedagogiczna Profesora Andrzeja Jaczewskiego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.

- Protokół Senatu Uniwersytetu Warszawskiego w dniu 28 kwietnia 1993 r. (Zasoby archiwalne Pracowni Historii Oświaty i Wychowania, Wydział Pedagogiczny UW).
- Protokół Rady Wydziału Pedagogicznego UW z 19.10.1993 r. (Zasoby archiwalne Pracowni Historii Oświaty i Wychowania, Wydział Pedagogiczny UW).
- Protokół Rady Wydziału Pedagogicznego UW z 14.10.1996 r. (Zasoby archiwalne Pracowni Historii Oświaty i Wychowania, Wydział Pedagogiczny UW).
- Protokół Rady Wydziału Pedagogicznego UW z 25.02.1997 r. (Zasoby archiwalne Pracowni Historii Oświaty i Wychowania, Wydział Pedagogiczny UW).
- Radomski, J. (2019). Profesor Andrzej Jaczewski – pediatra, terapeuta, nauczyciel, naukowiec, W: J. Wojtycza (red.), *O harmonijny rozwój człowieka. Myśl pedagogiczna Profesora Andrzeja Jaczewskiego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Skład osobowy uczelni w roku akademickim 1963–1964. (1963). Uniwersytet Warszawski. (Zasoby archiwalne Pracowni Historii Oświaty i Wychowania, Wydział Pedagogiczny UW).
- Skład osobowy Uniwersytetu Warszawskiego 1993/1994. (1994). (Zasoby archiwalne Pracowni Historii Oświaty i Wychowania, Wydział Pedagogiczny UW).
- Szołajski, K. (2017). *Wisłocka czyli jak to ze „Sztuką kochania” było*. Warszawa: Świat Książki.
- Wojnarowska, B. (2004). Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1997–2003. W: J. Kamińska (red.), *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wojtycza, J. (2019). Sylwetka Prof. dr. hab. Andrzeja Jaczewskiego, naukowca i pedagoga praktyka. W: J. Wojtycza (red.), *O harmonijny rozwój człowieka. Myśl pedagogiczna Profesora Andrzeja Jaczewskiego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Wolański, N. (red.). (1979). *Biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.